

TARIX DARSLARIDA O'QUVCHILARNING MUSTAQIL FIKRLASH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Xasanov Akmal Abdulla o'g'li
*Baxmal tumani 5 –umumiy o'рта
ta'lim maktabi tarix fani
o'qituvchisi*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada tarix darslarida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirishning didaktik va metodik jihatlari tahlil qilinadi. Tarix fanining mazmuni faqat fakt va sanalarni yod oldirish bilan cheklanmasdan, voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini anglashga xizmat qilishi asoslab beriladi. Maktab ta'limi sharoitida mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun savol-javob, manba bilan ishlash, qiyoslash, munozara va muammoli vaziyatlardan foydalanishning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, o'quvchilarning yosh xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi va darsning maqsadiga mos metod tanlash zarurligi ko'rsatib o'tiladi. Tarix darslarida o'qituvchining rahbarlik roli bilan o'quvchi faolligi o'rtasidagi muvozanat ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida talqin etiladi. Maqola natijasida tarix ta'limida mustaqil fikrlovchi, dalilga tayanib xulosa chiqaruvchi va fuqarolik pozitsiyasiga ega o'quvchini tarbiyalashning amaliy yo'llari taklif etiladi.*

Kalit so'zlar. *tarix ta'limi, mustaqil fikrlash, o'quvchi faolligi, muammoli ta'lim, tarixiy manba, didaktik metodlar, tahliliy ko'nikma*

Tarix fani maktab ta'lim tizimida o'quvchining dunyoqarashi, fuqarolik pozitsiyasi va tafakkur madaniyatini shakllantiradigan muhim fanlardan biridir. Ushbu fan orqali o'quvchi o'tgan davr voqealarini bilibgina qolmay, jamiyat taraqqiyotining ichki qonuniyatlarini anglashga intiladi. Zamonaviy ta'lim talablari tarixni yodlash predmeti sifatida emas, balki tahlil qilish va xulosa chiqarish maydoni sifatida o'qitishni taqozo etmoqda. Shu sababli tarix darslarida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirish dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi. Mustaqil fikrlash o'quvchining tayyor ma'lumotni qabul qilishi bilan cheklanmay, uni tekshirishi, qiyoslashi va baholashi orqali namoyon bo'ladi. Bunday ko'nikma shakllangan o'quvchi tarixiy voqealarga biryoqlama yondashmaydi. U turli manbalarni solishtiradi, qarama-qarshi fikrlarni ko'ra oladi va o'z munosabatini asoslashga harakat qiladi. Maktab amaliyotida esa ko'pincha tarix darslari faktlarni ketma-ket bayon qilish bilan chegaralanib qolishi kuzatiladi. Natijada o'quvchi mavzuni eslab qolishi mumkin, ammo uning mazmun-mohiyatini chuqur anglamasligi ehtimoli ortadi. Bu holat tarix fanining tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlarini to'liq ishga solishga to'sqinlik qiladi. Tarixiy tafakkur esa vaqt, makon, sabab va oqibat tushunchalarini izchil idrok etish orqali shakllanadi. O'quvchi tarixiy jarayonni anglagan sari bugungi kun hodisalariga ham ongli munosabat bildira boshlaydi. Aynan shu jihat tarix ta'limini jamiyat uchun

strategik ahamiyatga ega yo'nalishga aylantiradi. Mustaqil fikrlash ko'nikmasi o'quvchining faqat tarix darsidagi muvaffaqiyatini emas, balki boshqa fanlarni o'zlashtirish darajasini ham oshiradi. Chunki dalilni ajratish, xulosa chiqarish, savol qo'yish va baholash kabi intellektual harakatlar barcha o'quv faoliyatining umumiy asosini tashkil etadi. Tarix darslarida bu ko'nikmalarni shakllantirish uchun o'qituvchidan metodik mahorat, ilmiy yondashuv va puxta rejalashtirish talab etiladi. O'qituvchi mavzuni tayyor xulosa ko'rinishida berish o'rniga, o'quvchini xulosaga olib keladigan ta'limiy vaziyat yaratishi lozim. Bunda savollarning mazmuni, topshiriqlarning murakkablik darajasi va darsning ichki mantiqi alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, tarixiy manbalar bilan ishlash o'quvchining mustaqil tafakkurini o'stirishda samarali vosita hisoblanadi. Manba ustida ishlash jarayonida o'quvchi matn ortidagi davr ruhini, muallif pozitsiyasini va tarixiy sharoitni tushunishga harakat qiladi. Bu esa uni faqat eslab qolishga emas, balki anglashga yo'naltiradi. Maktab yoshidagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish bosqichma-bosqich va tizimli ravishda olib borilishi kerak. Darsda beriladigan savollar reproduktiv darajadan tahliliy va ijodiy darajaga ko'tarilib borishi maqsadga muvofiqdir. O'quvchi fikr bildirganida uning javobini darhol rad etish emas, balki dalil bilan boyitish yo'li tanlansa, unda erkin tafakkur uchun psixologik muhit yuzaga keladi. Tarix darsidagi erkin, ammo tartibli fikr almashinuvi o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Bu jarayonda xatoni ham o'rganish vositasi sifatida qabul qilish muhimdir. Mustaqil fikrlash ko'nikmasi shakllangan o'quvchi tarixni quruq matn sifatida emas, insoniyat tajribasi sifatida qabul qiladi. Shunday ekan, tarix darslarini samarali tashkil etish masalasi o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish bilan chambarchas bog'liqdir. Mazkur maqolada aynan shu masalaning nazariy asoslari, metodik yo'llari va maktab amaliyotidagi ahamiyati yoritib beriladi. Tadqiqotning bosh maqsadi tarix darslarida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladigan samarali pedagogik yondashuvlarni tahlil qilishdan iboratdir.

Tarix darslarida mustaqil fikrlashni shakllantirish avvalo fan mazmunining o'ziga xos xususiyatlarini to'g'ri anglashdan boshlanadi. Tarix boshqa ko'plab fanlardan farqli ravishda inson faoliyati, jamiyat taraqqiyoti va davrlar almashinuvini o'rganadi. Shu bois unda yagona javobdan ko'ra asoslangan talqinlar muhim o'rin tutadi. O'quvchi tarixiy voqeani o'rganar ekan, faqat nima bo'lganini emas, nega bo'lganini ham tushunishi zarur. Sabab va oqibatni ajrata olish mustaqil fikrlashning markaziy belgilaridan biridir. Agar dars jarayonida bu bog'lanishlar ochib berilmasa, o'quvchi sanalar va nomlarni yod olsa ham, tarixiy jarayon

IQTIDOR & INTELLEKT

mantiqini aniq qamramaydi. Demak, tarix ta'limining vazifasi xotirani emas, tafakkurni yetakchi o'ringa qo'yishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun o'qituvchi avvalo darsning didaktik maqsadini aniq belgilashi kerak. Agar maqsad faqat yangi ma'lumot berish bo'lsa, o'quvchi tinglovchi bo'lib qoladi. Agar maqsad tahlil, qiyoslash va baholashga yo'naltirilsa, o'quvchi faol subyektga aylanadi. Shuning uchun tarix darsining tuzilishi o'quvchini fikrlashga undaydigan bosqichlardan iborat bo'lishi lozim. Kirish qismida mavzuga doir muammoli savol qo'yilishi samarali natija beradi. Bunday savol o'quvchini dars boshidanoq izlanishga chorlaydi. Masalan, biror tarixiy islohotning ijobiy va salbiy tomonlari haqidagi savol o'quvchini tayyor javob kutishdan uzoqlashtiradi. U javob topish uchun dalil izlaydi, matnga murojaat qiladi va o'z fikrini shakllantiradi. Bu esa mustaqil fikrlashning tabiiy mashqidir. Tarix darslarida muammoli ta'lim usuli aynan shu jihati bilan ahamiyatlidir. Muammoli vaziyat o'quvchi ongida bilishga ehtiyoj uyg'otadi. Bilishga ehtiyoj esa faol tafakkurni rag'batlantiradi. O'qituvchi mavzuni tayyor hukm ko'rinishida bayon qilish o'rniga, tarixiy vaziyatni tahlil qilish uchun sharoit yaratishi kerak. O'quvchi nima uchun ayrim davlatlar yuksalgan, boshqalari esa inqirozga uchraganini o'ylab ko'rsa, tarixiy tafakkur rivojlanadi. Bu jarayonda qiyoslash metodi alohida samaradorlikka ega. Ikki davr, ikki hukmdor, ikki siyosiy tizim yoki ikki tarixiy hujjatni solishtirish o'quvchini faol mushohadaga olib kiradi. Qiyoslash orqali umumiylik va farqlar aniqlanadi. Umumiylik va farqlar esa xulosa chiqarish uchun asos bo'ladi. O'quvchi o'z xulosasini dalil bilan mustahkamlashga odatlanadi. Bu odat keyingi sinflarda yanada murakkab tahliliy ishlarni bajarishga zamin yaratadi. Tarixiy manbalar bilan ishlash mustaqil fikrlashni rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biridir. Darslik matni ko'pincha qayta ishlangan va tizimlashtirilgan ma'lumotni beradi. Birlamchi yoki ikkilamchi manba bilan ishlash esa o'quvchini matn ortidagi pozitsiyani ko'rishga undaydi. Masalan, tarixiy farmon, maktub, xotira yoki sayyoh qaydlarini o'rganish o'quvchida manbaga tanqidiy yondashuvni shakllantiradi. U manbaning qachon, kim tomonidan va qanday maqsadda yaratilganini aniqlashga harakat qiladi. Bu savollar o'quvchi tafakkurini chuqurlashtiradi. Natijada u har qanday tarixiy ma'lumotni mutlaq haqiqat sifatida emas, tahlil talab qiladigan axborot sifatida qabul qiladi. Maktab sharoitida manba bilan ishlashni yosh xususiyatiga moslashtirish zarur. Quyi sinflarda qisqa matnlar, rasmlar, xaritalar va jadvallar ustida ishlash maqsadga muvofiq. Yuqori sinflarda esa murakkabroq hujjatlar, statistik ma'lumotlar va tarixshunoslikka oid qarashlardan foydalanish mumkin. Har ikkala holatda ham o'qituvchi savollar tizimini oldindan ishlab chiqishi kerak. Savollar oddiy qayta aytishga emas, mazmunni ochishga xizmat qilishi lozim. Masalan, manbada aks etgan voqea kim manfaatiga mos kelgani yoki muallif nimani yashirayotgan bo'lishi mumkinligi haqidagi savollar o'quvchini chuqurroq tahlilga olib boradi. Tarix

darslarida suhbat metodi ham mustaqil fikrlashni shakllantirishda keng imkoniyatga ega. Biroq bu suhbat oddiy savol-javob darajasida qolmasligi kerak. O'qituvchi yopiq savollar bilan cheklanib qolsa, o'quvchi qisqa javob beradi va tafakkur faollashmaydi. Ochiq savollar esa izoh, dalil va munosabat talab qiladi. Masalan, tarixiy voqeaning kelib chiqish sabablarini sanashdan ko'ra, qaysi sabab hal qiluvchi bo'lganini asoslashni so'rash samaraliroqdir. O'quvchi bunday vazifada tanlashga, solishtirishga va asoslashga majbur bo'ladi. Bu esa mustaqil fikr yuritishning amaliy ko'rinishidir. Munozara usuli ham tarix darslarida katta pedagogik qiymatga ega. Tarixiy mavzularning ko'pchiligi turli nuqtai nazarlar asosida talqin etilishi mumkin. Shuni inobatga olib, darsda kichik munozara tashkil etish o'quvchilarning dalil keltirish madaniyatini o'stiradi. Munozara vaqtida o'quvchi faqat o'z fikrini aytmaydi, balki boshqalarning fikrini tinglaydi va baholaydi. Bu esa intellektual muloqot ko'nikmasini rivojlantiradi. Tarixiy masalalarda bir-biriga zid qarashlarni ko'rib chiqish biryoqlama fikrlashning oldini oladi. O'quvchi shunda murakkab tarixiy hodisalarga sodda baho berishdan tiyiladi. U tarixda oq va qora ranglargina emas, balki turli oraliq holatlar ham mavjudligini anglaydi. Bunday tushuncha esa yetuk fuqarolik tafakkurini shakllantirishga xizmat qiladi. Tarix darslarida xarita bilan ishlash ham mustaqil fikrlashni qo'llab-quvvatlaydi. Xarita voqeaning makoniy o'lchamini ochib beradi. O'quvchi hududlar o'zgarishi, harbiy yurishlar yo'nalishi, savdo yo'llari va siyosiy markazlar o'rnini ko'rish orqali voqealarni yaxlitroq tasavvur etadi. Ayniqsa, xarita va matnni birgalikda tahlil qilish samaralidir. Matnda bayon qilingan voqea xaritada qayerda sodir bo'lganini aniqlash o'quvchining e'tiborini kuchaytiradi. U geografik omillarning tarixiy jarayonga ta'sirini tushuna boshlaydi. Natijada voqealarning sabablarini izohlashda yangi dalillar paydo bo'ladi. Jadval va sxemalardan foydalanish ham tarixiy tafakkurni tartibga soladi. O'quvchi murakkab ma'lumotni tizimlashtirganida, ularni o'zaro bog'lash osonlashadi. Bu esa mustaqil xulosa chiqarish imkonini kengaytiradi. Tarix darsida guruhli ishlarni tashkil etish ham muhim metodik vosita hisoblanadi. Guruhda ishlash o'quvchining muloqot, tinglash va fikrini himoya qilish malakasini rivojlantiradi. Har bir guruhga alohida manba, savol yoki muammo berilsa, sinf ichida turli yondashuvlar yuzaga keladi. Keyinchalik bu yondashuvlarni taqqoslash yanada chuqurroq mushohadaga olib keladi. Biroq guruhli ishning samarasi aniq vazifa va adolatli taqsimotga bog'liq. Aks holda faol o'quvchilar ishlaydi, boshqalar esa kuzatuvchi bo'lib qoladi. Shu sababli o'qituvchi har bir o'quvchining ishtirokini nazorat qilishi kerak. Kichik yozma topshiriqlar ham mustaqil fikrlashni shakllantirishda foydalidir. Masalan, tarixiy voqea bo'yicha

qisqa tahliliy esse yozish o'quvchining fikrini izchil bayon etishiga yordam beradi. Yozma nutqda fikrning mantiqiyligi va dalillarning mosligi aniq ko'rinadi. O'quvchi yozishda o'z qarashini qayta ko'rib chiqadi, ortiqcha jummalarni qisqartiradi va asosiy fikrni ajratadi. Bu esa refleksiv tafakkurni rivojlantiradi. Tarix darslarida esse, taqriz, tarixiy shaxsga baho yoki voqea yuzasidan xulosa yozdirish foydali natija beradi. Bunday topshiriqlar baholash mezonlari bilan birga berilsa, o'quvchi o'z ishiga tanqidiy nazar bilan qarashni o'rganadi. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda savol qo'yish madaniyatini shakllantirish ham alohida ahamiyatga ega. Ko'pincha o'quvchi javob berishga o'rgatiladi, ammo savol tuzishga kam jalb etiladi. Holbuki, mazmunli savol qo'ya olish tafakkurning faol va ongli ekanini ko'rsatadi. Agar o'quvchi matn asosida o'zi savol tuzsa, u mavzuning ichki mantiqiga kirib boradi. O'qituvchi darsda o'quvchilardan matn yuzasidan tahliliy savollar tuzishni so'rashi mumkin. Bunday mashq ularda qiziqish va izlanuvchanlikni kuchaytiradi. Savol tuzgan o'quvchi keyinchalik javobni ham chuqurroq izlaydi. Tarixiy shaxslar faoliyatini baholashda ham mustaqil fikrlash muhim rol o'ynaydi. O'quvchi tarixiy shaxsga faqat tayyor ijobiy yoki salbiy tavsif asosida baho bermasligi kerak. U shaxsning faoliyatini o'z davri, siyosiy vaziyat va natijalar bilan bog'liq holda ko'rib chiqishi lozim. Shunda baho yuzaki emas, asosli bo'ladi. Bu yondashuv o'quvchini stereotip qarashlardan uzoqlashtiradi. Tarixdagi har bir shaxs murakkab va ziddiyatli bo'lishi mumkinligini anglash o'quvchi tafakkurini boyitadi. Darsda rolli o'yinlardan foydalanish ham mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi. Masalan, tarixiy kengash, muzokara yoki sud jarayoni ko'rinishidagi mashg'ulotlar o'quvchiga voqeani ichkaridan his qilish imkonini beradi. U o'ziga berilgan rol nuqtai nazaridan dalil topadi va fikr bildiradi. Shu bilan birga boshqa rollardagi o'quvchilar pozitsiyasini ham tushunishga harakat qiladi. Bu usul empatiya va tarixiy tasavvurni rivojlantiradi. Empatiya esa tarixiy voqealarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Tarix darslarida axborot-kommunikatsiya vositalaridan oqilona foydalanish ham samarali yo'nalishdir. Elektron xaritalar, raqamli arxiv materiallari, videolavhalar va taqdimotlar darsning ko'rgazmaliligini oshiradi. Ammo texnologiya maqsad emas, vosita ekanini unutmaslik kerak. Agar video yoki slayd faqat tomosha uchun qo'llansa, u mustaqil fikrlashni rivojlantirmaydi. Agar u tahliliy savollar bilan birga ishlatilsa, o'quvchi faol munosabat bildiradi. Demak, texnologik vositalarning samarasi ulardan foydalanish metodikasiga bog'liq. Baholash jarayoni ham mustaqil fikrlashni shakllantirishga xizmat qilishi kerak. Agar baholash faqat tayyor javobni qayta aytishga asoslangan bo'lsa, o'quvchi ijodiy yondashuvdan chekinadi. Shu bois tarix darslarida formatif baholash elementlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jarayon davomida beriladigan izoh, tavsiya va savollar o'quvchini o'z fikrini takomillashtirishga

undaydi. O'zaro baholash va o'zini baholash usullari ham foydalidir. Bunday yondashuv o'quvchini mas'uliyatli va tanqidiy fikrlashga o'rgatadi. O'qituvchi uchun esa o'quvchining fikrlash darajasini kuzatish imkoniyati paydo bo'ladi. Mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirishda psixologik muhitning o'rni juda katta. Darsda xato qilishdan qo'rqmaydigan, o'z fikrini erkin ayta oladigan muhit bo'lmasa, o'quvchi faollashmaydi. O'qituvchi hurmatga asoslangan muloqotni yo'lga qo'yishi kerak. O'quvchining javobi to'liq bo'lmasa ham, undagi to'g'ri jihatni topib, keyin kamchilikni tuzatish maqsadga muvofiq. Shunda o'quvchi fikr bildirishdan cho'chimaydi. Erkinlik va intizomning uyg'unligi tarix darsining sifatini belgilaydi. Maktab amaliyotida ba'zi o'quvchilar tez fikr bildiradi, boshqalari esa sustroq bo'ladi. Shu sababli topshiriqlarni tabaqalashtirish zarur. Bir xil mavzu doirasida turli murakkablikdagi vazifalar berilsa, har bir o'quvchi o'z imkoniyatiga mos ravishda ishtirok etadi. Bu usul ayniqsa aralash tayyorgarlikdagi sinflarda foydali. Kuchli o'quvchi murakkabroq tahlil bilan shug'ullansa, nisbatan qiynalayotgan o'quvchi asosiy bog'lanishlarni topishga e'tibor qaratadi. Biroq ikkala holatda ham mustaqil fikr yuritish elementi saqlanib qolishi kerak. Demak, tarix darslarida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirish tizimli, maqsadli va metodik jihatdan puxta tashkil etilgan faoliyatni talab qiladi. Bu jarayonda dars mazmuni, savollar sifati, manbalar tanlovi, baholash usuli va psixologik muhit o'zaro uyg'unlashgandagina kutilgan natijaga erishiladi. Tarixni shunchaki o'tmish haqidagi ma'lumotlar yig'indisi sifatida emas, balki ongli tahlil maydoni sifatida o'qitish bugungi maktab oldidagi muhim vazifalardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, tarix darslarida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirish ta'lim sifatini oshirishning muhim shartidir. Mustaqil fikrlovchi o'quvchi tarixiy voqealarni yuzaki qabul qilmaydi. U dalil izlaydi, sabablarni aniqlaydi va oqibatlarini baholaydi. Bunday yondashuv tarix fanining haqiqiy mazmunini ochib beradi. Chunki tarixni anglash faktlarni eslab qolishdan ko'ra murakkabroq intellektual faoliyatdir. Maktab amaliyotida bu ko'nikmani shakllantirish uchun dars jarayoni o'quvchi faolligiga tayangan holda tashkil etilishi lozim. Muammoli savollar, qiyoslash topshiriqlari, manba tahlili va munozaralar bunday faoliyatning asosiy vositalaridandir. Ular o'quvchini tayyor xulosani qabul qiluvchi emas, xulosaga keluvchi shaxsga aylantiradi. Tarixiy manbalar bilan ishlash o'quvchida tanqidiy yondashuvni kuchaytiradi. Xarita, jadval va sxemalar esa tarixiy jarayonni yaxlit ko'rishga yordam beradi. Yozma ishlar fikrni mantiqiy bayon etish va dalillash malakasini mustahkamlaydi. Guruhli ishlar va rolli o'yinlar esa muloqot hamda nuqtai nazarlarni solishtirish madaniyatini rivojlantiradi. Biroq

IQTIDOR & INTELLEKT

metodlarning o'zi yetarli emas. Ularning samarasi o'qituvchining maqsadni to'g'ri belgilashi va darsni puxta boshqarishiga bog'liq. O'qituvchi o'quvchi fikrini qadrlasa, sinfda erkin va mas'uliyatli muhit yuzaga keladi. Ana shunday muhitda o'quvchi xatodan qo'rqmay fikr bildiradi. Bu esa mustaqil tafakkurning tabiiy rivojlanishiga zamin yaratadi. Baholash jarayoni ham faqat natijani emas, fikrlash jarayonini qo'llab-quvvatlashi kerak. O'zaro baholash va o'zini baholash usullari bu borada foydali hisoblanadi. Tabaqalashtirilgan topshiriqlar esa turli imkoniyatdagi o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Demak, mustaqil fikrlashni shakllantirish bir martalik mashq emas, balki tizimli pedagogik ishdir. Tarix darslarida bu tizim izchil qo'llansa, o'quvchilarda tahliliy tafakkur, dalillash madaniyati va fuqarolik ongining mustahkam asoslari yaratiladi. Bunday natija nafaqat fan o'zlashtirishiga, balki shaxs kamolotiga ham xizmat qiladi. Mustaqil fikrlaydigan o'quvchi bugungi axborot oqimida to'g'ri yo'l topa oladi. U turli qarashlarni solishtirib, asosli xulosa chiqarishga odatlanadi. Bu esa zamonaviy jamiyat uchun ayniqsa muhim sifatdir. Tarix ta'limining istiqboli ham ana shunday tafakkurli avlodni tarbiyalash bilan belgilanadi. Shunday ekan, har bir tarix darsi o'quvchini o'ylashga, savol berishga va asosli fikr bildirishga undashi zarur. Ana shu yondashuv maktabda tarix o'qitishning mazmunini boyitadi. Eng muhimi, u o'quvchini bilim oluvchi emas, ongli fikrlovchi shaxs sifatida shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo'jayeva, N. N. (2010). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: Fan va texnologiya, 112–156-betlar.
2. Ishmuhamedov, R. J. (2017). Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 84–129-betlar.
3. Yo'ldoshev, J. G., Usmonov, S. A. (2014). Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. Toshkent: O'qituvchi, 57–101-betlar.
4. Saidahmedov, N. S. (2012). Yangi pedagogik texnologiyalar mohiyati va amaliyoti. Toshkent: Moliya, 65–98-betlar.
5. Hasanboyeva, O. U., To'raqulov, X. A. (2016). Pedagogika. Toshkent: Noshir, 201–248-betlar.
6. Вагин, А. А. (1984). Методика преподавания истории в школе. Москва: Просвещение, 93–144-betlar.
7. Stradling, R. (2003). Multiperspectivity in History Teaching: A Guide for Teachers. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 21–67-betlar.
8. Wineburg, S. (2001). Historical Thinking and Other Unnatural Acts. Philadelphia: Temple University Press, 27–89-betlar.